

**Ontstaan en betekenis van politieke cultuur als
onderwerp van historisch onderzoek**

Henk te Velde

De politiek historicus als 'antropoloog'

Omdat de politiek sinds 1960 zo snel veranderd is, dreigt vervreemding van het politieke verleden. Een benadering die dat verleden als het ware op een afstand plaatst maar het tegelijk vanuit het heden met inleving probeert te begrijpen, kan deze ontwikkeling wellicht tegengaan.

25

**Prof.dr. H. te Velde is hoogle-
raar Politieke Cultuur aan
het Instituut voor Geschiede-
nis van de Rijksuniversiteit
Groningen.**

*Van Agt en Den Uyl in 1977 voor de ver-
kiezingen die de PvdA de grootste winst tot
dan toe bezorgden, maar leidden tot het
kabinet Van Agt/Wiegel.*

Sinds de jaren zestig is de politiek in Nederland verwarrend vaak van gedaante veranderd. Eerst brokkelde, vooral vanaf de verkiezingen van 1967, de verzuilde politiek snel af. Deze verandering leidde niet tot onduidelijkheid over de inzet van de politieke strijd: het ging om links tegenover rechts, en iedereen wist of meende te weten wat dat betekende. In de jaren zeventig ging het om Den Uyl tegenover Wiegel: een strijd waarin de confessio-
nele groepen eerst fijn gemalen leken te worden, maar waarin ze met Van Agt vervolgens ook een eigen troef verwierven.

De kabinetten van Van Agt hoorden in feite nog bij de periode van polarisatie waarvan het kabinet Den Uyl (1973-1977) de duidelijkste uitdrukking was. Maar vanaf 1982 sloeg Lubbers een nieuwe weg in: geen polarisatie meer, maar 'no nonsense': een strijd tegen de economische malaise met harde bezuinigingen. De inzet van de politiek veranderde opnieuw: maatschappijverandering stond niet langer voorop, maar economische sanering.

Na de drie kabinetten waarmee de katholieke CDA'er Lubbers de langst zittende premier uit de Nederlandse geschiedenis werd, volgde weer een verandering. In het eerste paarse kabinet ontbraken in 1994 – voor het eerst sinds 1918 – de confessionelen en verbonden sociaal-democraten zich met liberalen, hun tegenpolen. Den Uyl was voor Kok een voorbeeld. Maar Kok had ook gezien, dat polarisatie de PvdA vanaf 1977 in een langdurige oppositie en in een crisis had gebracht. Hij heeft dus nooit het bijzondere karakter van Paars benadrukt, maar wilde vooral tonen dat de PvdA een betrouwbare regeringspartij kon zijn naar het model van Drees in de jaren vijftig.

Door de verwarring in de grootste oppositiepartij, het bestuurlijk ingestelde CDA, was er voor het eerst sinds de kabinetten van de brede basis in de jaren vijftig amper een oppositie. Hoe ingrijpend deze verandering was, is nu zichtbaar geworden. Kon politiek nog wel een grotere ambitie hebben dan het netjes regelen van de dingen? De politiek leek terug te keren naar de jaren vijftig, maar de vanzelfsprekende band tussen partij en (verzuilde) achterban was verdwenen. Ideologie werd overboord gezet. De kiezers leerden politici niet meer via massabijeenkomsten in eigen kring maar alleen nog via de televisie kennen.

Politieke geschiedenis

De snelle veranderingen hebben de stelligheid waarmee men in het verleden wist wat politiek was en waarover die moest gaan, aan het wankelen gebracht. En dan heb ik het nog niet eens gehad over de geleidelijke, maar diep ingrijpende verschuiving van politieke macht naar Europese overheden. Ook op de studie van het verleden hebben die veranderingen hun weerslag gehad. Tegenwoordig wordt veel onderzoek gedaan naar de aard van de politiek zelf, naar de waarneming van de werkelijkheid door politici en naar de relatie tussen politici en de bevolking. De 'politieke cultuur' is als onderwerp van onderzoek voor het voetlicht gekomen.

Iedere tijd herschrijft de geschiedenis, stelt nieuwe vragen aan het verleden – waardoor dat verleden er anders uit gaat zien. In de loop van de tijd is daarom de politieke geschiedenis sterk veranderd.

In de negentiende eeuw was ze nog het vanzelfsprekende middelpunt van

de geschiedschrijving. In de loop van de twintigste eeuw tastten eerst de sociale en economische, en meer recent de cultuurgeschiedenis, de dominantie van de politieke geschiedenis aan. Niettemin beginnen tot op de dag van vandaag de meeste universitaire geschiedenisopleidingen met een propedeuse die een vooral op de politieke geschiedenis gebaseerde chronologische inleiding biedt. Het is het klasieke en didactisch meestal het best werkende uitgangspunt voor de studie van het verleden. Maar daarnaast is politieke geschiedenis een specialisme te midden van andere geworden.

Wat de negentiende en twintigste eeuw betreft hield dit specialisme zich in Nederland tot in de jaren zestig vooral bezig met de institutionele geschiedenis van wetten, kabinetten, parlement en partij. Toen na de grondwetsherziening van 1848 het parlement een centrale positie in de politiek had verworven, ontwikkelde zich een parlementaire geschiedschrijving. Het eerste standaardwerk was afkomstig van een volgeling van Thorbecke: W.J. van Welden Rengers (1889). Het is nog steeds bruikbaar, niet alleen als overzicht, maar ook als het werk van een betrokken eigentijds historicus. Iemand die zelf in de Tweede Kamer had gezeten en wiens werk ook een bron is om na te gaan hoe men daar met elkaar omging en hoe een liberaal het parlement zag. Een vergelijkbaar werk, maar dan over het interbellum, is de parlementaire geschiedenis van de links-liberale leider P.J. Oud (1947). Het blinkt uit door mooie portretten van parlementariërs en sfeertekeningen en heeft een meerwaarde door de centrale positie die de auteur zelf in de politiek innam.

Dertig jaar later begon vanaf 1977 de completere maar ook koelere reeks over de naoorlogse kabinetten van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis te Nijmegen.

De oudere parlementaire geschiedenis is het werk geweest van liberalen. Dat is geen toeval: zij beschouwden zich als de dragers van de parlementaire tradities en hebben daar heel lang meer belang aan gehecht dan aan hun eigen partij. Het omgekeerde was het geval bij confessionelen en sociaal-democraten.

Tot op de dag van vandaag is de meeste partijgeschiedschrijving afkomstig van antirevolutionairen en sociaal-

democraten. Evenals de parlementaire geschiedenis is ook de vroege partijgeschiedenis afkomstig van deelnemers en partijgangers, zoals het nog altijd lezenswaardige werk van W.H. Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding* (vanaf 1902). Het bevat prachtige schetsen van de politieke voormannen van de SDAP die de auteur als medeoprichter van de partij van nabij kende. Ook de partijgeschiedenis professionaliseerde en werd vanaf de jaren zeventig vooral in proefschriften neergelegd.

Naast institutionele partijgeschiedenis ontwikkelde zich toen ook een geëngageerde sociale geschiedenis, die meer waarde hechtte aan de maatschappelijke ontwikkeling dan aan politieke instituties waarin de 'werkelijke' geschiedenis toch niet zichtbaar was. Deze richting vond aansluiting bij het door de Franse historicus Fernand Braudel geïntroduceerde model van verschillende lagen in de historische ontwikkeling, waarin economische en sociale structuren behoren tot de belangrijke ontwikkelingen op lange termijn, en de politiek vooral een zaak is van voorbijgaan – de 'evenementiële' geschiedenis die aan de oppervlakte blijft. De indeling van de nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* die vanaf de jaren zeventig verscheen, weerspiegelt deze opvatting.

Nieuwe invalshoeken

Intussen verdween de politieke geschiedenis van het front van vernieuwing in de geschiedwetenschap. De geschiedenis van de verzuiling bijvoorbeeld, die politieke met sociale geschiedenis verbond, was aanvankelijk het initiatief van politicologen. De historici die het stokje overnamen, leverden in eerste instantie vooral nieuwe inzichten via het terrein van de sociale en de lokale geschiedenis. Op die manier werd overigens wel duidelijk dat de politieke geschiedenis zich moest vernieuwen door haar veld van onderzoek uit te breiden en methodes te lenen bij andere specialismen.

In de studie van de verzuiling dook in Nederland de term 'politieke cultuur' op. De politicoloog Arend Lijphart gebruikte het begrip in zijn bekende *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (1968). Zijn boek past in de traditie gevestigd door de Amerikaanse politicologen Gabriel Almond en Sidney Verba die zich in hun beroemde *The civic culture. Political*

Vormgevers van de politiek – symbolen in hun tijd. Voer voor politieke tekenaars

attitudes and democracy in five nations (1963) afvroegen onder welke voorwaarden een democratisch politiek systeem kon functioneren. In deze traditie gold 'politieke cultuur' als de houding die de burgers tegenover het politieke systeem aannamen en de verwachtingen die zij ervan koesterden: kortom, de omgeving waarin de politiek was ingebed, niet die politiek zelf.

In de internationale politieke wetenschap werd het begrip populair. Zo spraken Duitse wetenschappers bijvoorbeeld, in navolging van Almond en Verba, over de 'politische Kultur' die de opkomst van het nazisme had mogelijk gemaakt. Het betrof een breed en weinig specifiek gebruik van de term, zoals bijvoorbeeld blijkt in het boek *Die Niederlande. Politische Kultur zwischen Individualität und Anpassung* (1993) van Horst Lademacher, dat in feite een breed opgezette geschiedenis van Nederland is.

In Nederland zelf raakte onder historici Lijpharts gebruik van het begrip nauwelijks verspreid. Historici spraken er over verzuiling en hadden het begrip 'politieke cultuur' voorlopig niet nodig.

Dat veranderde pas onder invloed van een tweede lijn in het onderzoek naar politieke cultuur, waarin politiek bestudeerd wordt zoals een antropoloog een vreemde cultuur als een geheel van formele en informele regels, rituelen en praktijken onderzoekt. De aandacht richtte zich in eerste instantie op politieke verschijnselen met een duidelijk cultureel element, zoals politieke feesten. Er verschenen studies over de politieke feesten tijdens de Franse Revolutie of tijdens de Patriottentijd in Nederland, of over de 'uitvinding' van rituelen rond de Britse monarchie.

Vervolgens ging de aandacht ook uit naar de kern van de politiek.

Dit was een opmerkelijke verschuiving. In Braudels model van de lagen in de geschiedenis was de politiek een niet erg belangrijke maar relatief autonome wereld geweest. Vanuit andere gezichtspunten was politiek inmiddels gereduceerd tot een resultante van sociale ontwikkelingen. Duidelijk was dat bijvoorbeeld in de analyse van de Franse Revolutie. Het politieke moment: de revolutie zelf, en het ontstaan van moderne politieke verhoudingen werd geanalyseerd als een resultante van de opkomst van de burgerij en de botsing tussen monarchie, adel en burgerij. Sinds de jaren zeventig, maar vooral rondom de herdenking van 1989, brak een nieuwe visie door. Het politieke moment zelf kwam weer centraal te staan. De Franse Revolutie was het moment van de uitvinding van de moderne politiek en die moderne politiek was weliswaar een antwoord op maatschappelijke ontwikkelingen, maar schiep ook zelf een eigen werkelijkheid. Neem bijvoorbeeld het gebruik van de begrippen links en rechts dat de Revolutie introduceerde. Men zou kunnen betogen dat de indeling in links en rechts een vertaling was van maatschappelijke tegenstellingen die al vóór de Revolutie bestonden. Tegelijkertijd is ook duidelijk dat ze de politieke en daarna ook de politiek-sociale werkelijkheid opnieuw vormgaven. Tot op de dag van vandaag wordt mensen in enquêtes gevraagd zich te plaatsen op een schaal van links naar rechts. Hiermee wordt gesuggereerd dat de maatschappelijke werkelijkheid zich laat terugbrengen tot één centrale tegenstelling, tot één lijn met uitersten en

een centrum. In feite is dit echter een constructie, gestimuleerd door de indeling van parlementen die in Frankrijk en elders na 1789 langzamerhand een halve-maanvorm kregen: men zat links, rechts of in het midden.

Politieke cultuur

Onder invloed van ontwikkelingen in de cultuurgeschiedenis kregen politiek-historici oog voor de vormende kracht van taal en rituelen. De vertaling van maatschappelijke ontwikkelingen in een politieke stellingname is niet een simpel proces van reproductie of afspiegeling, maar is de schepping van een eigen werkelijkheid. In deze opvatting van politieke cultuur gaat het dus om een analyse van de politiek zelf. Men kan dan kijken naar de debatten in politieke organen of naar de relatie tussen politici en kiezers of aanhang. Er zijn bijvoorbeeld fascinerende studies verschenen over het functioneren van de volksvertegenwoordiging aan het begin van de Revolutie in 1789. Toen kwamen meer dan duizend volksvertegenwoordigers bij elkaar in een zaal met een slechte akoestiek, ongeschikt om te vergaderen, zonder reglement van orde (want dat moest nog worden vastgesteld) en in het begin zelfs zonder vaste voorzitter, want vaste voorzitters zouden de zaken te veel naar hun hand kunnen zetten. Zo kan men de uitvinding van moderne politiek op de voet volgen.

's LANDS STUURMAN

STEMT H. COLIJN Nº 1 VAN LIJST 27

UNSAFE, BURZAU, DOUTEN POMB, KONING STRAAT 21, ARNHCM.

RUHSTOELIK KAHSTERBAM.

Bijschift bij Colijn

Zelf heb ik onderzoek gedaan naar de verandering van politiek in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw. Lange tijd was de dominante gedachte dat de opkomst van de eerste georganiseerde politieke partij, de Antirevolutionaire Partij (1879), en van de Sociaal-Democratische Bond (1882) en daarna de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (1894) voldoende verklaard kon worden als een uitkomst van industrialisatie en andere maatschappelijke ontwikkelingen enerzijds, en uit de aantrekkingskracht van de partij-ideologie anderzijds. Een partij is echter meer dan ideologie of sociale achtergrond. De leden ervan moeten zich er thuis voelen, elkaar herkennen als geestverwanten en ze moeten allereerst gemo-

biliseerd worden. In de beginfase van de moderne politieke partijen was daarom het charismatisch leiderschap van Abraham Kuyper, Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra als bindende factor en als manier om de partij te definiëren van grote betekenis.

In tegenstelling tot de oudere liberaal getinte parlementaire politiek die een debat tussen leden van in wezen dezelfde (deftig-burgerlijke) groep was, werd politiek nu de keuze voor een identiteit, een eigen wereld, die men niet voor de duur van de verkiezingen, maar voor het hele leven koos.

Over de verzuilde wereld die zich daarna zou ontwikkelen heeft I. Schöffer

opgemerkt dat 'elk segment van de Nederlandse maatschappij een eigen typische cultuurgroep vormde, met een eigen dialect, een eigen kleding, een eigen atmosfeer en stijl. Zo sterk was dit, dat men slechts één minuut met iemand hoefde te spreken of men wist dat die ander christelijk, rooms, liberaal of socialist was'.

De verzuilde groepen stoelden op 'beginselen' of een ideologie, maar in de praktijk was een gedeelde levensstijl van zeker zo groot belang.

Nu de zuilen alweer enkele decennia tot het verleden behoren en de in de maatschappij gewortelde massapartijen zijn verschrompeld tot iets wat nog het meeste lijkt op negentiende-eeuwse kiesverenigingen – belangrijk voor de selectie van politiek personeel maar zonder veel betekenis voor het dagelijks leven en niet langer bepalend voor de persoonlijke identiteit – is aan de ene kant de afstand groot genoeg voor een 'antropologische' benadering van politiek. Aan de andere kant is die benadering eigenlijk ook noodzakelijk geworden om de politiek van de afgelopen eeuw nog te kunnen begrijpen. De oudere partijgeschiedenis is meestal het werk van partijgangers die zich concentreerden op de instituties en weinig oog hadden voor het belang van stijl en cultuur. Niet alleen omdat ze de ideologie voorop wilden stellen, maar ook omdat die cultuur voor hen iets was als het water voor de vis: het valt pas op als het er niet meer is. Onderzoek naar die politieke stijl en cultuur zou een wezenlijke aanvulling zijn op het reeds verrichte onderzoek op het terrein van partijgeschiedenis en verzuiling. Essays van Piet de Rooy over de sociaal-democratie laten zien welke winst er dan geboekt kan worden. En de verrassende dissertatie van Dennis Bos toont bijvoorbeeld hoe anders het begin van het socialisme eruit ziet als men daar met een antropologische blik naar kijkt.

Gezicht van de politiek

Nu de stabiliteit in de politiek haar vanzelfsprekendheid verloren heeft, is er meer aandacht voor de rol van personen in de politiek. De laatste jaren is de aandacht van het publiek voor politieke geschiedenis in het algemeen niet toegenomen, maar biografieën vormen hierop een uitzondering. Wie zelf niet meer tot een vaste groep behoort, kijkt in het verleden kennelijk minder naar groepen dan naar individuen. Personen

Nieuw transparantenpakket voor de overheadprojector

Visuele Geschiedenis

320 transparanten voor de visualisering van al uw lessen

tte
TRANSPARENCIES
TO EDUCATE
mooi en handig

Een onbetaalbare les
voor slechts 3 euro.
Kan dat?!

The African slave trade
1525 - 1870

for further study

World History of 16th-18th Century

Nieuwe Transparanten Encyclopedie Visuele Geschiedenis

de belangrijke geschiedenisonderwerpen nu herzien op 320 transparanten in 4 banden

Band I: tot 500 na Chr.
prehistorie, oudheid:
vroegere beschavingen

Band II: 500 - 1500
landbouwsamenlevingen
in de middeleeuwen

Band III: 1500 - 1900
einde onafhankelijke geschiedenissen
en de opkomst van de industrie

Band IV: 1900 - nu
de 20^e eeuw

320 transparanten - 4 banden

Extra keuze uit drie selecties

De 320 transparanten uit de Visuele Encyclopedie zijn ook op een andere manier geordend, in 3 modules - zie hieronder en in de bestelbon.

Selectie 1 - 80 sheets **Bronnen & Kaarten 1**

een module met de nadruk op Europa en Afrika

- 8x Wereldkaarten
- 3x Jagers en verzamelaars
- 5x Mesopot.-Egypte-China-Amerika's
- 9x Grieken/Romeinen
- 7x Middeleeuwen-Kruistochten
- 4x Renaissance, Reformatie
- 4x Ontdekkingsreizen & gevolgen
- 3x Dagelijks leven 13e-18e eeuw
- 3x Afrika-koninkrijken-slavenhandel
- 3x Franse Rev.-democratie
- 4x Industrialisatie
- 7x WO I - Rus. Rev.
- 6x Interbellum - WO II
- 8x Koude Oorlog - Midden Eur.
- 4x Afrika-Azië-Amerika

Selectie 2 - 80 sheets **Bronnen & Kaarten 2**

een selectie van mooie transparanten met het accent op Amerika en Azië

- 8x Wereldkaarten
- 7x Mesopotamië 2x Egypte
- 6x Grieken-Rome-Middeleeuwen
- 3x Culturen Verre Oosten
- 3x Verspreiding Islam-Ottomaans
- 4x Dag. leven Azië 13e-19e eeuw
- 3x Handelaren en rovers
- 5x Maya's-Azteken-Conquestas
- 5x Am. Onafh. Burgeroorl. Westen
- 6x Industrialisatie VS - WO I
- 3x Koloniale rijken- Nationalisme
- 3x Crisisjaren '20
- 4x WO II Stille Oceaan - VN
- 9x China en Japan sinds WO II
- 5x Dekolonisatie, Koude Oorlog

Selectie 3: 160 sheets - 2 banden

Bronnen & Kaarten 3 - Wereldgeschiedenis

met de helft van de transparanten uit de Visuele Encyclopedie

22x Wereldkaarten	4x L. Middeleeuwen	6x Sovjet-Unie
6x Mesopotamië	4x Renaissance-Ref.	9x Fascisme-WO II
7x Egypte-Afrika	3x Ontdekkingen	8x Na WO II - VN
4x Azië-Amerika	3x Abs.-Verlichting	4x Techno-wereld
6x Grieken/Rome	6x Europa 19e eeuw	9x Koude Oorlog, Dekol.
3x Migraties	6x Industrialisatie	5x Oost-Azië, China
3x Godsdienst agr. tijd	6x Ismen	8x Amerika
5x Vr. Middeleeuwen	2x VS-Imperialisme	2x Industrieel post-industr.
3x K.de Grote/Vikingen	3x Afrika	5x Midden-Oosten, Afrika
6x Islam erfenis	5x WO I	2x Wereldproblemen

Nieuwe Transparanten Encyclopedie Visuele Geschiedenis

historische kaarten, schema's en grafieken, bronnen en kunstwerken

complete dekking

het geavanceerde maar simpel te gebruiken leermiddel

Band I: tot 500 na Chr. prehistorie, oudheid: vroege beschavingen

- 3x Bronnen onderzoeken
- 7x Wereldkaarten
- 5x Verspreiding mensen
- 3x Jagers en verzamelaars
- 5x Ontstaan landbouw
- 3x Complexe samenlevingen
- 5x Mesopotamië 12x Egypte
- 1x Vroeg-Afrikaanse koninkrijken
- 5x Culturen Verre Oosten
- 2x Amerika's
- 9x Grieken
- 9x Romeinen - Byzantium

Band II: 500 - 1500 landbouwsamenlevingen in gescheiden werelden

- 8x Wereldkaarten
- 2x De grote migraties
- 4x Vroege Middeleeuwen
- 8x De feodale wereld
- 6x Karel de Grote - Noormannen
- 8x Verspreiding Islam - Kruistochten
- 5x De islamitische erfenis
- 15x Late Middeleeuwen
- 6x Rijken in het Oosten
- 3x Afrika - prekoloniale tijd
- 3x Amerika voor Columbus

Deze 'TTE-tijdmachine' is ontwikkeld om leerlingen van de 21ste eeuw te verplaatsen naar de belangrijke momenten in de geschiedenis op een voor hen onvergetelijke wijze.

Schrijf NU in voor effectieve geschiedenislessen

De nu nog geldende introductie-prijzen liggen ruim 20% lager dan de prijzen in het komende jaar.

Vanwege een onvoorziene vertraging in de productie waardoor de eerste module pas in het najaar 2001 verschijnen, maakt u nogmaals aanspraak op dit prijsvoordeel! Bovendien kunt u gebruik maken van de mogelijkheid tot gespreide betaling over drie jaar, zie de bestelbon.

Met de volledige serie heeft u in vrijwel al uw lessen de beschikking over pakkend instructiemateriaal met voor leerlingen sterke geheugensteuntjes om op voort te bouwen. Welke keuze u ook maakt: u verwerft altijd een mooie variatie aan direct bruikbaar beeldmateriaal: een mooie ondersteuning bij uw dagelijks werk.

Geachte geschiedenisdocent(e),

Met deze mooie transparanten - bespaart u les tijd en voorbereidingstijd - heeft u uw aandachtstrekkers bij de hand - komt u tegemoet aan zwakke leerlingen

Van u wordt niet langer verwacht memoriseerbare kennis bij te brengen, maar uw leerlingen te leren om te gaan met de overvloed aan informatie. Steeds vaker wordt zelfstandig, ook achter de computer, geleerd nuttige informatie te verzamelen en verwerken. In uw nieuwe rol als begeleider kunt u met deze visuele encyclopedie voortaan uw instructies efficiënt aanbieden. U legt simpelweg de juiste transparant op de overheadprojector.

U biedt duidelijkheid en geeft uw leerlingen sterke geheugensteuntjes mee om op verder te werken. En u speelt in op de steeds toenemende behoefte aan afwisseling en sterke visuele prikkels.

Ook leerlingen zullen deze sheets dankbaar gebruiken, als bron en bij hun presentaties.

Moderniseer nu, vul de bestelbon vandaag nog in en maak zo gebruik van de introductievoorwaarden.

Uw uitleg wordt met mooie beelden ondersteund, uw lessen krijgen voortaan een extra tintje.

Jan Krol
drs. Jan Krol, directeur TTE bv

Mensen leren 83% via de ogen

Bestel NU met 20% introductievoordeel

JA

Ik anticipeer op de toekomst en moderniseer nu

Stuurt u mij: (aankruisen wat van toepassing is)

- ☐ **Encyclopedie Visuele Geschiedenis**
320 sheets - 4 banden korting nu: € 75
U betaalt: € 998

Ik bestel de volgende 'combi-band(en)' uit de Encyclopedie:

- ☐ **Banden 1+2 'Geschiedenis tot 1500'** € 598
☐ **Banden 3+4 '1500 - heden'** € 598

Andere combinaties of losse transparanten worden niet verkocht. Wel kunt u de drie modules die verwerkt zijn in de Encyclopedie, afzonderlijk aanschaffen - zie links.

Ik bestel afzonderlijk de volgende module(s) uit de Encyclopedie:

- ☐ **Kaarten en bronnen 1** - 80 tr - accent op Europa/Afrika
U betaalt: € 289
☐ **Kaarten en bronnen 2** - 80 tr - accent op Amerika/Azië
U betaalt: € 289
☐ **Kaarten en bronnen 3** 160 tr - 2 banden, nadruk op kaarten
U betaalt: € 495

Combi-korting: → 2 modules: € 50 korting

Geld-terug-garantie

Ik heb het recht van retour binnen een maand.

Flexibele betalingsvoorwaarden:

- ☐ Ik betaal binnen een maand na ontvangst
☐ Ik betaal in twee halfjaarlijkse termijnen
☐ Ik betaal in meerdere termijnen:
1e bedrag van per:
2e bedrag van per:
3e bedrag van per:
(aob bedragen vermelden + maand en jaar van betaling - binnen 3 jaar)

Prijzen zijn excl. verzendkosten en 6% btw. Verzendkosten NLB:
1-2 banden: f 25-€12/BEF 833-€24; 3-4 band: f 35-€17/BEF 1.074-€29; 5-6 band: f 45-€21/BEF 1.370-€33; 7/8 band: f 50-€23/BEF 1.537-€41; 9/12 band: f 65-€31/BEF 1.944-€49

Stuur meer gratis informatie over:

- ☐ Enc. Geschiedenis ☐ Modulen Gesch. ☐ Ak.
☐ Bio. ☐ Natuurk. ☐ Scheik. ☐ Ik wil graag op de hoogte blijven van nieuwe producten en aanbiedingen.
Bezoek: www.tte-online.com

Bestellen kan met deze bon ook per fax: + 31(0)24 - 35.53.180, of bel: - 35.53.777, of e-mail: tte@euronet.nl

Visuele Geschiedenis

400 transparanten: een schat aan nieuwe historische kaarten, bronnen, kunstwerken, grafieken en modellen die dwingen tot nadenken
- tijdbalken op alle transparanten -
een rijke illustratiebank om op elk moment uit te putten.

tte ^{bv}
Visueel
Transparencies To Educate

TTE-transparant
verkleind voorbeeld
uit module 1 'Geschiedenis is prachtig'
hoofdstuk 'Tijdsbevel, chronologie en tijdbalken'

Wat zit er onder
de moderne stad?
Een **tijd**explosie!

Met hoeveel nullen schrijf je jouw leeftijd?
Wat kun je in bodemlagen onder de stad
zoal vinden? Verklaar. Wat kom je eerst
tegen: botten van mammoeten of dinos?

Oerknal: 15 miljard ofwel 15.000.000.000 jaar geleden

Voor verdere studie thuis of in de bibliotheek, zie DK's:
'Ongeloflijke explosies' p. 15 © DK Dorling Kindersley Londen

TTE biedt **3.828** moderne transparanten voor de visualisering van al uw lessen aardrijkskunde, geschiedenis, biologie, natuur- en scheikunde. **Voor meer gratis informatie:** TTE bv, Gorterplaats 16, 6531 HZ Nijmegen, NL
Tel.: 024 - 35 53 777 Fax: - 35 53 180 (België: eerst 0031) E-mail: tte@euronet.nl Website: www.tte-online.com

© TTE Het tijd- en kostenbesparende alternatief - ijersterk - kleurvast - gedrukt op milieuvriendelijk polyester

in samenwerking
met DK

Trade in the Classical World

For further study at home or in the library, see
DK Atlas of World History p 44 - 45 © DK

alles bij de hand

het kostenbesparend
alternatief

134 historische kaarten
ondersteund met illustraties

86 modellen

320 foto's

51 grafieken

90 tekeningen

geen zoek meer
naar het ideale plaatje!

De Nieuwe **Transparanten Encyclopedie Geschiedenis** bevat de verfijnde historische kaarten uit de nieuwe, rijk geïllustreerde 'Dk Atlas van de Wereldgeschiedenis'. Deze atlas, die gemaakt is als enorm naslagwerk voor wetenschappers en tegelijk gericht is op een zeer breed publiek, zet de trend voor de 21^e eeuw en is een mijlpaal in de historische cartografie. Er is nauw samengewerkt met 30 bemaalde wetenschappers, afkomstig uit alle werelddelen. De nieuwste computertechnologie is gebruikt en de laatste historische inzichten zijn verwerkt. **TTE** heeft veel van deze ongeëvenaard mooie kaarten op transparant gezet en zo geschikt gemaakt voor klassikaal gebruik.

'Kwaliteit, kwaliteit en nog eens kwaliteit'

U kent wellicht de in Nederland in licentie uitgebrachte boekenreeks 'Ooggetuigen' van DK. TTE is trots dergelijke topkwaliteit nu beschikbaar te kunnen stellen ten behoeve van uw klassikale instructies.

Naam: _____ V/M

School: _____

Type: ☐ lbo/mavo-BSO (11 - 16 jaar) ☐ mavo/havo-TSO (12 - 17 jaar) ☐ havo/vwo-ASO (12 - 19 jaar) ☐ mbo/univ. (>17 jaar)

Adres: _____

Tel. _____ Fax _____

NE PAS AFFRANCHIR

POSTZEGEL NIET NODIG

**Vul de antwoordkaart in en
stuur deze zonder postzegel
naar ons terug.**

U betaalt pas nadat u de bestelling
heeft ontvangen. Bovendien heeft u
een maand lang recht van retour.

TTE heeft bankrekeningen in Nederland
en België.
Prijzen zijn na aftrek van kortingen,
excl. 6% BTW en excl. verzendkosten.
Voor Belgische klanten zijn de EG-richtlijnen
van toepassing: heeft u een BTW id-nummer,
dan leveren wij tegen 0-tarief, anders geldt
6% BTW. Prijzen onder voorbehoud.

**BESTELT U BINNEN TWEE WEKEN,
DAN ONTVANGT U GRATIS EEN
LUXE TTE OVERHEAD-POINTER**

Bestelt u twee of meer pakketten,
dan geldt f 50,- /BF 1.000 (extra) korting

De luxe opbergbanden met
tabbladen zijn gratis.

De transparanten zijn niet los, maar
alleen als volledige set verkrijgbaar.

Priority ✈
PAR AVION

RÉPONSE PAYÉE
PAYS-BAS → NEDERLAND

TRANSPARENCIES TO EDUCATE bv
t.a.v. Jan Krol
Int. Antwoordnummer
C.C.R.I. Numéro 2345
6500 WC Nijmegen

Literatuur

Overzichten over politieke geschiedenis in Nederland:

- W.W. Mijnhardt ed., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht/Antwerpen 1983)
 P. Luykx en N. Bootsma ed., *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw* (Utrecht/Wijnegem 1987)
 Piet de Rooy, *Een ideaal dat ons toelacht* (Amsterdam 1994)
 Piet de Rooy, 'Zes studies over verzuiling', *BMGN* 110 (1995) 380-392

De Franse Revolutie, de Patriottentijd in Nederland:

- Frans Grijzenhout, *Feesten voor het vaderland. Patriotse en Bataafse feesten 1780-1806* (Zwolle 1989)
 S.R.E. Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam 1995)
 N.C.F. van Sas, 'Tweedragt overal: het patriottisme en de uitvinding van de moderne politiek', in: H. Bots en W.W. Mijnhardt ed., *De droom van de revolutie. Nieuwe benaderingen van het patriottisme* (Amsterdam 1988)
 W.R.E. Velema, 'Post-revisionistische perspectieven. De Franse Revolutie als transformatie van de politieke cultuur?', in: *Theoretische Geschiedenis* 16 (1989) 75-96

Negentiende en twintigste eeuw:

- Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 2001)
 Dennis Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialis-tische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001)
 D.J. Elzinga en G. Voerman, *Om de stembus. Verkiezingsaffiches 1918-1998* (Amsterdam/Antwerpen 2002)
 Ido de Haan en Henk te Velde, 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 111 (1996) 167-200
 Hans Righart ed., *De zachte kant van de politiek. Opstellen over politieke cultuur* (Den Haag 1990)
 Piet de Rooy e.a., *De rode droom. Een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Nijmegen 1995)
 I. Schöffer, 'De Nederlandse confessionele partijen 1918-1939', in: idem, *Veelvoudig ver-leden. Zeventien studies in de vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 1987)
 Henk te Velde, 'Ervaring en zingeving in de politiek. Het politieke charisma in de tijd van Abraham Kuyper', *Theoretische Geschiedenis* 23 (1996) 519-538
 Henk te Velde, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', *Groniek* nr 137 (juni 1997) 391-401

zijn dan dus een goede ingang tot het verleden. In *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (2002) heb ik de personen van de bekendste politieke leiders uit Nederland – behalve Thorbecke en Den Uyl zijn dat Kuyper, Colijn en Drees – gebruikt om het politieke verleden en de politieke cultuur opnieuw te bekijken.

Klachten over een te grote rol van personen in de politiek blijken van alle tijden te zijn. Politiek is mensenwerk en de rol van centrale figuren is altijd cruciaal geweest. Dit betekent niet dat personen de geschiedenis naar hun hand zetten. Een bepaalde tijd biedt ruimte aan een bepaald type leider. Zo deed de charismatische theoloog Kuyper het goed in de tijd van beginnende partijvorming, maar had hij nooit de plaats kunnen innemen van de stugge jurist Thorbecke die de Kamer na 1848 domineerde maar in het geheel geen volksleider was.

Uitgaande van de leidersfiguren is de politieke stijl en de politieke preoccupa-

tie van een tijd ook scherp te zien. De bekende verkiezingsposter van Colijn, 's Lands Stuurman (1925), waarop hij is afgebeeld met zuidwester als stuurman in de storm die het roer stevig vasthoudt, zegt iets over de sfeer van het interbellum.

In het voor het onderwijs goed bruikbare boek van Voerman en Elzinga (zie *Kleio* jg.43 (2002) nr.2, 17 - red.) staan reeksen verkiezingsaffiches mooi afgebeeld. Het valt op dat er in het interbellum veel schepen waren: het schip van staat in ruw weer, zeilend tussen klippen, van alle kanten bedreigd. Ook zonder schepen is de sfeer op de affiches nogal eens dreigend. In zo'n sfeer verbaast het niet dat velen het krachtige en paternalistische leiderschap van Colijn omarmden. In 1956 woei een andere wind. Toen was 'Drees uw vertrouwen waard': de tekst van een verkiezingsaffiche. Drees' belichaming van betrouwbaarheid, soberheid en constructiviteit typeert de naoorlogse wederopbouwpolitiek.

Deze benadering van de politieke geschiedenis presenteert personen dus

enerzijds als de vormgevers van de politiek, anderzijds als de symbolen van hun tijd. Politieke leiders vormen hun tijd maar worden er ook door verbeeld. Als personen niet alleen in hun individuele eigenaardigheid getoond worden, maar ook als verpersoonlijking van hun partij of tijd, kunnen ze een didactisch hulpmiddel zijn. Zoals de koele jurist Thorbecke staat voor de parlementaire politiek van na 1848 en de volksleiders Kuyper, Domela en Troelstra voor de vroege partijpolitiek met haar bijna religieuze kracht, zo biedt Colijn een ingang om het interbellum te bestuderen, Drees de wederopbouw en Den Uyl de jaren zestig en zeventig. Natuurlijk moeten dan wel de clichés kritisch bekeken worden. Alleen al de vele karikaturen in boekjes met titels als Kuyper, Colijn of Drees 'in de caricatuur' en het werk van Albert Hahn over Kuyper leveren hiervoor interessant materiaal.